

KRITIKA

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ
Delfinárium
Filológiai groteszkek
Nap Kiadó
Budapest, 2025

Ladányi István

Kasztrált klasszikusok

Logikus lenne, hogy fogalommagyarázattal kezdjem. De azok között, akik könyvkritikákat olvasnak, nem sokan lehetnek, akik ne találkoztak volna már a *delfinológia* műszavával, Szörényi László rá jellemzően pontos, filológiaiilag alátámasztott, ugyanakkor vicces leleményével. Szörényi cenzúrakutatásainak fél évszázados története van, a könyv előszava felidézi, hogy először a *Mozgó Világ* folyóirat számára foglalta össze addigi eredményeit, és 1982. október 7-én adta le a főszerkesztő Kulin Ferencnek az esszé kéziratát. A meghúzott, új címmel ellátott szöveg betördelt változatának hasábkorrektúráját 1983. február 8-án javította. Aztán mire megjelent volna a cenzúratörténeti cikk, a régi *Mozgót* a hatalom felszámolta... És így tovább – a könyv alapját képező és egyharmadát kitevő esszé hányatott sorsával indít a jelen kiadás, a fenti aprólékos adatolással. Ezzel kezdem inkább, ezzel a pontosságra törekvéssel, meglepett ugyanis a saját kézirattal kapcsolatos dokumentáció pontossága, az, hogy Szörényi a fiatalkori munkáinak fázisait is napra pontosan fel tudja idézni, vagyis a laza,

jó szövegű, szabadszájú irodalomtörténész nemcsak legendásan jó memóriájával igazodik el a világirodalomban és a magyar irodalomban az ókortól napjainkig, hanem a saját munkáját is akkurátusan adatolja. Nyilvántartásai vannak, netán naplót is vezet... Ez a pontos adatolás és filológiai igényesség jellemzi a kötetet egészében – hiszen a *delfinológia* is a szövegek tiszteletét kéri számon. A *Delfinárium* kiadástörténetének felidézése ezért is tanulságos, hiszen a könyv szövegeinek publikációs története nem külső adat, hanem a témájához tartozik.

Ha jól számolom, akkor ez a negyedik kiadása. Az első 1998-ban jelent meg a miskolci Felsőmagyarország Kiadónál, a második, „javított utánnyomás”-ként 2000-ben ugyanitt, a harmadik, javított, bővített kiadás a Helikonnál 2010-ben, és ez a könyv, a Nap Kiadónál futó életműsorozat (s egyben a Magyar Esszék sorozat) részeként, az impresszum szerint ugyan „harmadik, bővített kiadás”, mégis a *Delfinárium* negyedik változata. Nem jellemző, hogy egy filológiai munka ilyen érdeklődést váltson ki. De minek köszönhető akkor a könyv sikere?

Szörényi „delfinológiai” hitelessége megkérdőjelezhetetlen. Akkor kezdett el a szocializmusnak nevezett diktatúra cenzurális viszonyaival foglalkozni, amikor ez a cenzúra még javában működött, és oly módon, hogy ignorálta és ezzel nevetségessé tette retorziós mechanizmusait. A szöveg a megjelenése előtt kultikussá vált, másolatokban terjedt, és felvilágosult bölcsészkörökben már a nyolcvanas évek közepén illetett tudni, hogy a delfinológiának semmi köze a delfinekhez. Szörényi tanár úr játékos elmeszüleménye a francia jezsuiták által a trónörökös (*Dauphin*) számára (*ad usum Delphini*) összeállított klasszikus textusok szöveggondozási gyakorlatából indul ki, amelynek során a szöveggondozók a maguk prűdebb korszakához és nevelési elképzeléseihez igazították a szabadszájú klasszikusokat. A Szörényi által kreált delfinológia kifejezés több vicces szójátéknál. Azt kívánja jelezni, hogyan kiskorúsította a szocialista kiadási gyakorlat a magyar olvasókat azáltal, hogy a kiadásra érdemesített magyar klasszikusok szövegeiből különféle megoldásokkal (kipontozás, jelöletlen kihagyás, átírás) kiiktatta a vallási jellegű, a túlzottan nemzetinek minősített, illetve „a szomszédos népek érzékenységét bántó” szövegrészeket. Előfordul persze Szörényi példái között hagyományos, a nemi élet konkrétumait elfedő szövegcsönkítés is, de figyelme fókuszában azok a kiadói gyakorlatok állnak, amelyek ideológiai

szempontok szerint *kasztrálták a klasszikusokat*. Ez utóbbi kifejezés is a könyvből származik, ott is idézet, mégpedig Kazinczytól, aki ugyancsak a klasszikusokkal kapcsolatos álszemérmességre használja, jelezve, hogy természetesen a korábbi korok magyar kultúrája is éberen őrködött a közerkölcsök felett. (Szörényi nem mulasztja el idézni Kazinczynak az úgynevezett nadrágfestőkre vonatkozó megjegyzését, aki azoknak a haszontalan munkáját gúnyolja, akiknek a festőtudománya kimerült a festményeken meztelenkedők felöltöztetésében.)

A delfinológiai esszé rövid bevezetőt követően bőséges példatárral mutatja be a szocialista kultúrpolitika végrehajtóinak tevékenységét a kritikai kiadásoktól a kötelező olvasmányokig, Bessenyei Györgytől Dsida Jenőig, egy-egy kitérő erejéig világirodalmi alkotásokat is szóba hozva. (Innen tudtam meg azt is, hogy még a Karl May- és a Verne-regényeket sem kímélték, ezekből is eltüntetve a feltűnően a kereszténységre emlékeztető motívumokat. Szegény Winnetou-ra még ily módon is rájárt a rúd!)

A klasszikusok csonkításának számos változatával találkozunk. A szövegből egy-két szó vagy hosszabb szövegrész erejéig kihagyták azokat a vonatkozásokat, amelyek a vallásos világrépre utaltak, törölték azokat a népneveket, amelyek aktuálisan nem bizonyultak szalonképesnek (tót, oláh és így tovább), kigyomlázták azokat a kulturális sztereotípiákat, előítéleteket (a szomszéd népekkel, a zsidósággal vagy esetenként másokkal kapcsolatban), amelyeket vagy a klasszikusokhoz méltatlannak minősítettek, vagy egyszerűen nem szerették volna az olvasók szeme elé tenni, nehogy rossz hatással legyen rájuk. Szörényi gyűjteménye voltaképpen a butaságunk története. Leginkább azé, amely a klasszikusok átszabásával remélte gyógyítani az előítéletelességet, fejleszteni a szocialista öntudatot, amely az *Egri csillagok* hőseinek Istenhez fohászkodásától meg Táncsics emlékiratainak vallási tárgyú részleteitől óvta az egyszerű olvasókat, vagy attól remélte a Kárpát-medencei békességet, ha a klasszikusok műveiben kitakarjuk a múltbéli torzsalkodásokat.

A kötelezők közül például az *Egri csillagoknak* számos kiadása forog ma is közkézen. Az író életében is változott a regény szövege, halála után pedig a fia, Gárdonyi József is alakított rajta (Szörényi megfogalmazása szerint „részben atyja hagyatéka, részben saját ötletei alapján” [42]), ezeket faragták aztán tovább a szocialista kultúrpolitikát érvényesítő szerkesztők, Gárdonyi világnézeti elhajlásait

korrigálandó, és „sikerült kilenc darab Istent, illetve Jézust (egyszer feszületen!) kispórolni a szövegből” (43), továbbá nehezen magyarázható megfontolásokból kihagyják a török rabságát felidéző paraszt átkából Szófiát, „a Bolgár Népköztársaság fővárosa így épen marad, nem úgy, mint az előzőleg felsorolt szerbiai városok [...]. Hiszen azok a láncos kutya országában fekszenek” (43) – ironizál Szörényi. Krúdy még megbízhatatlanabb minden szempontból, a fáradhatatlan szerkesztők kiigazító munkáját a jelen kötet tíz oldalon keresztül taglalja, akárcsak Babits és Kosztolányi delfinizálását.

Mindezt Szörényi a rá jellemző humorral teszi nevetségessé. Leginkább azt kedveli, amikor nyilvánvaló műveltséghiányon kapja az egykori lektort, vagy az éberség hiányát veszi észre, például amikor az egyik kiadó által kiherélt munkát a másik csonkítatlanul kiadta. Jókat röhög az anakronizmusokon, elvégre az aktuális szovjet barátság okán az oroszokkal kapcsolatos bármilyen múltbéli negatív eseményről hallgatni kellett, s így például a Mikszáth kritikai kiadásból kimaradt az a cikk, amelyben a szerző az orosz birodalom rejtett, ugyanakkor nyilvánvaló hódító szándékait figurázza ki. Szörényi példái azt is láttatják, hogyan tartották egymást sakkban az egykori káderek, és milyen nyomorult helyzetekbe kényszerültek a szerkesztők, ha nem figyeltek a zordabbá váló időkre, vagy épp hogyan váltak nevetségessé, ha lemaradtak egy-két brosúrával, és nem vették észre az enyhülést. Szörényi nem az egyes szerkesztőket állítja pellengérré, hanem az egész rendszer stupiditását. Mellőzi a neveket, hiszen látja a szerkesztők kiszolgáltatottságát, akik sokszor elhivatottságból, csak hogy megjelenjen a munka, beletörődnek a filológushoz méltatlan megoldásokba. Csak akkor tesz kivételt, amikor az egykori szerkesztő nemcsak töröl, hanem bátorkodik bele is írni a szövegbe (ráadásul hosszú életüként arra is módja van, hogy utólag vitába szálljon Szörényivel egykori tevékenységével kapcsolatban), úgyhogy az ő esetében nem kell az impresszumban vagy a könyvtári katalógusban kutatni a név után.

Hálás lenne sorolni a példákat a szerkesztői korlátoltságra és buzgóságra, valamint a szerző humoros kommentárjaira. Egykor is nevettünk mindezen, ma is nevetünk – de közben ebben nőttünk fel. Sok esetben ma is ezek a mérsékelten megbízható kiadványok állnak rendelkezésünkre. Vagy ezek alapján a kiadások alapján készülnek a klasszikusok új kiadásai, hiteles forrásnak tekintve őket. Szörényi könyve nemcsak mementó, hanem élő problémára figyelmeztet.

Arról a felbecsülhetetlen hatásról nem is szólva, amit ez a gyakorlat, minden bugyutaságával együtt mégiscsak kiváltott. Ezekben a kérdésekben máig jellemző ránk a „kiskorúság”: az ismerethiány, a tabuk és a szélsőséges érzelmi reakciók.

A delfinálásról szóló nagyesszé után a könyv kiadástörténeti dokumentumai következnek (*Kiegészítések az első kiadáshoz*), majd az első kiadás kisebb-nagyobb esszéket és egy terjedelmesebb tanulmányt tartalmazó második része (*[N]agytakarítás*). Ez utóbbi különösen alkalmas a rendszerváltó időket felnőttként átélt olvasó számára az önreflexióra. Hogy olvastam ezeket a szövegeket a keletkezésük idejében? Hogy olvasom őket most? Érdekesekek-e még számomra? Többek-e kortörténeti dokumentumnál? A zömmel publicisztikus szövegek egy része ma már inkább dokumentumértékkel bír, azzal együtt, hogy szellemességükön túl megejtő bennük a derű, amellyel szerzőjük a rendszerváltás átmeneti éveiben ügyködött a nagyközönség szórakoztató felvilágosításán. (Esemény volt a szegedi bölcsészkaron 89–90-ben, ahogy kéthetente csütörtökön befutott Szörényi tanár úr a régi mozgósok, Kulin Ferenc és Reményi József Tamás által szerkesztett, még napilapméretű Magyar Napló friss, „még meleg”, csak másnap megjelenő példányaival.)

Értékes műhelyvallomás a rendszerváltás előtti időszak, a „kárári konszolidáció” reménytelenségéről *A magyar irodalom története 1945–1975* című hatkötetes kézikönyv viszontagságos keletkezéstörténetét bemutató esszé, ez szervesül talán leginkább a *Delfinárium* szövegvilágába. Szörényi ebben nevesíti azokat az irodalomtörténész kultúrpolitikusokat, akik néha egymással is rivalizálva érvényesítették ideológiai szempontjaikat a szakmaiak felett, és azokat az irodalomtörténészeket is, akik a legjobb filológusi meggyőződésük szerint több-kevesebb sikerrel igyekeztek ellenállni nekik. Az írás 1992-ben készült, és a kézikönyvsorozat utolsó kötetének megjelenése alkalmából íródott. Köszöntő írás lenne, ráadásul Szörényihez illően humoros is, mégis végtelenül szomorú, ahogy megállapítja a kiváló szakemberek két évtizedes munkájának eredményéről, hogy úgy ad segítséget a közelmúlt irodalmának megértéséhez, hogy „bizonyos értelemben megjelenése pillanatában elavult” (244).

A könyvet záró *Glosszárium* a címnek megfelelő kis publicisztikákat tartalmaz ugyanebből az időszakból. Szórakoztatóak, az ilyenekre mondták régen, hogy vitriolosak. Többnyire az újságírói félműveltséget (vagy teljes műveletlenséget), tájékozatlanságot gúnyolja

ki bennük a fiatal Szörényi. Boldog idők, amikor egy-egy újságíró ki lehetett nevetni műveltsége hiányosságai miatt!

Szörényi gondolatmenete, példatára ma is tanulságos, a könyv dokumentumértéke is fontos, de jelentősége túlmutat ezen. Az ismétlődő kérdéskörök szépen kirajzolják azokat a problémákat, amelyeket kulturális közösségként, társadalomként nem tudunk feldolgozni, a saját közös múltunk részévé tenni (ahogy, teszem azt, a korábbi katolikus–református szembenállással kapcsolatosan ez mégiscsak sikerült), inkább tabusítjuk ezeket, vagy a nemzetnek azt a részét hibáztatjuk értük, amellyel nem vállalunk közösséget. Voltaképpen az egész 20. századi magyar történelemről van szó.

Bizonyára már az én humorérzéke sem a régi, az is lehet, hogy az egykori viccek poénjai ma már nem ülnek annyira, és az egykor szórakoztató fordulatok ma már fáradtabbak, de talán nem csak ezért olvastam nehezebb szívvel most ezt a könyvet, mint annak idején az első kiadást. Az egykori cenzorok (és cenzuráltak) szűklátókörűségében, előítéletességében és butaságában sokszor jelenkorunkra ismerhetünk, és ez inkább sírni-, mint röhögnivaló.